

KUZDER RITA

A makedón népköltészet sajátosságai

Tanulmányomban a makedón népköltészet sajátosságaira szeretnék rámutatni. Ezek lényeges eltérést mutatnak a magyar népköltészet jellemzőihez képest. Az egyes sajátosságok leírásánál illusztrálásként használt népdalok a saját fordításaim.

A makedón népköltészetben a népdalokat **tonális-szótagos** (тонско-силабичен) versekként lehetne meghatározni és elnevezni. A vers tonális természete függ a ritmizált szótagoktól, melyek a vers meghatározott ritmusát is eredményezik. Ehhez még az a tény járul hozzá, hogy a makedón népköltészetben a versek gyakran a dallam szerint formálódnak. A makedón népköltészet kincstárában azok a dalok meglehetősen ritkák, amelyeket nem énekelnek, hanem szavalva adnak elő.

A következő makedón népköltészeti elem a **szünet** vagy цезура (пауза), ami bizonyos szóritmusú időközönként választja el a verssorokat. Nevezetesen a szünetet nemcsak egyféleképpen, a vers mérőjeként használják. Így tudunk általánosítani, hogy a makedón népköltészetben a tonális-szótagos vers a szünettel együtt a legmegfelelőbbben tükrözi a szöveget és a dallamot.

A makedón népdalok jellemzői a versekben előforduló metrikus sokszínűség. Így a rímelésben bőségesen találhatunk példákat a négytől egészen tizenhat szótagos verssoros művekre is. A leggyakoribb a **nyolcas vagy oszmerec** (осмерец), melyet a lírában, és a **tízec vagy deszeterec** (десетерец), melyet pedig az epikában alkalmaznak. A legrövidebb metrikus láb **négy szótagos** (четири слогови), ezt általában a gyerekdalokban használják. A **hat szótagos vagy sesztszlozsín** (шестсложниот стих) vers a humoros népdalok karaktere, a **hetes vagy szedmerec** (седмерец) pedig főleg a rituálékban képviselt, kifejezetten a Lázár-énekekben fordul elő. Néhány soros példák ezekre a típusokra:

Négy szótagos:

Коледари – Кумашари

Мари моме – коледе,

не криј очи,

зад мајка ти,

зад татку ти!

Ние не сме

огледници

сугледници

туку сме си

куледаре,

кумашаре.

Вав полица

малку лебец,

дај го на мен,

да го турим

Кántálók - Комázók

Ej te legény – kolede,

ne bújj el az,

anyád mögé,

apád mögé!

Nem vagyunk mi

nézelődők

báméskodók

hanem vagyunk

koledálók,

biz komázók.

Van a polcon

kis kenyérke,

add ide nekem,

hogy betegyem

ваф торбица.

(КИТЕВСКИ 2007, 1/181.)

Hat szótagos:

Петел свадба чинит

Петел свадба чинит,

чудо бре големо!

Врапци се сватови,

чудо бре големо!

Мечка је месарја,

чудо бре големо!

Вошка воду носит,

чудо бре големо!

Муха огон дуват,

чудо бре големо!

Болба кука метет,

чудо бре големо!

Мечка тесто ваљаше,

повеќе го лапаше.

(КИТЕВСКИ 2007, 2/302.)

Hét szótagos:

„Ој Лазаре Војниче!

Дека ми си војнувал?“

„Војнувал сум војнувал

До цареви двореве.“

„Што чинеше царица?“

„М’шко дете лељаше,

Капата му редеше,

Пелени му кроеше.“

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 534.)

Nyolc szótagos:

На богат човек

Пофалил се богатиот

Јас сум богат и пребогат

a szütyőmbe.

A kakas lagzit szervez

Kakas lagzit szervez,

Micsoda egy csoda!

Veréb lesz a násznép

Micsoda egy csoda!

Medve a hívogató,

Micsoda egy csoda!

Tetű a víz hordó

Micsoda egy csoda!

Légy a tüzet szítja,

Micsoda egy csoda!

Bolha házat sepri,

Micsoda egy csoda!

Medve a tésztát gyúrja,

ami maradt befalja.

„Ó, te Lázár katona!

Harcoltál-e értem biz?“

„Harcoltam biz harcoltam

Cárok palotájáig.“

„Mit csinált a cárleány?

„Fiacskáját ringatta.

Sapkáját rendezte,

A pelusát kiszabta.“

A gazdag emberről

Dicsekszik a módos ember.

Gazdag vagyok sőt gazdagabb.

Како риба во глобина	Mint a halak a mélységben
Како орел со вишина	mint a sólyom a magasban
Како овца с рудо јагне,	mint kos a szelíd báránnyal
Како лоза с бело грозје.	mint tőke a fehér fürttel

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 527.)

На стар	Az öregnek
Стари Јано вино пиет	Öreg Jano óbort iszik
Крај калина, крај малина,	Szedres mellett, málnás mellett
Крај црвени трандафили,	Bíborvörös rózsza mellett
Крај шарени аргаани...	A sokszínű argán mellett.

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 527.)

Tíz szótagos:

Кој горе ходи, кој долу бега	Volt, ki északra, volt, ki délre inalt,
От љути Турци, страшни Маџари.	Bősz töröktől, rettegett magyartól,
Стари сечеха, млади робеха,	Aggot levágták, ifjat elvitték,
Млади девојки отбор земаха,	Fiatal lányokat összegyűjtötték,
Та ги правеха млади робини;	Őket ifjú rabszolgákká tették,
И млади момци отбор земаха,	S ifjú legényeket begyűjtötték,
Та ги правеха се јаничере.	Őket biz janicsárokká tették.
Дето минуват селата горјат,	Kicsiket elvitték, falut felégették.
Хората робат, селата горјат.	Embereket rabbá tették, falut felégették.

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 148-149.)

A **nyolcasok** alkotják a legszélesebb kört, különféle lehetőségekkel kombinálva, mivel a szünet három különböző helyen is szerepelhet ezekben a verssorokban.

Középen, a negyedik szótag után (4+4), például:

Виде разбой // почуди се	Szövőszéket // megcsodálta
што е ова // шкрипни, рипни,	mi az ott // szökken, ugrik,
шкрипни, рипни // среде чукни.	szökken, ugrik // középre kop(pan).

(ФИРФОВ 1959, II/428.)

Aztán az ötödik szótag után (5+3), például:

Јас не си жалам // жената,	Én biz nem szánom // az asszonyt,
туку си жалам // сурега:	Csak bizony szánom // a szolgát:
на среди кука // буниште,	A ház közepén // szemétdomb,
а на буниште // печурки.	Szemétdombon biz // gombácska.

(ФИРФОВ 1959, II/435.)

S végül a harmadik szótag után (3+5), például:

Елено, // бајрак девојко!	Elena, // zászlós leányka!
Не качи // перо високо,	Ne emeld // rudat magasba
не држи // сенка голема!	Ne legyen // nagy árnyéka!

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 465.)

A lírában a leggyakoribb versmérték a choreus (trocheus) (хореј/трохеј) és daktilus (дактил).

A népi epika területén a vers megfelel az elbeszélés funkciójának, s ebben az értelemben a szótagok számát tekintve változik a verssorok hossza, viszont az epikára jellemzően leggyakoribb a **tíz szótagos**.

A **tizenkét szótagos** vers (дванаесетсложниот стих) legtöbbször a népballadákban fordul elő, valamint az orovetető dalokban. Egyéb több szótagos verset már jóval ritkábban találunk. A makedón népköltészet metrikus sajátosságaiiban előfordul olyan megjelenés is, amikor néhány dal nem egyforma szótagú verssorokból áll, hanem váltakozva hosszabb és rövidebb szótagú sorokból, leggyakrabban nyolcasok és hatosok kombinációjából.

A makedón népköltészetben a versek legismertebb jegye még a **refrén** (рефрен), ami hozzájárul a ritmushoz, vagy a verssorok bővítéséhez. A hosszabb epikus népdalokban a refrén egyfajta lehetőséget nyújt az előadónak a pihenésre. Nem ritkán a refrént használják a verslábak módosítására, de néhány esetben más értelme is van.

Például:

Качи се, Ленче, на кула,	Mássz fel, Lencse, (a) toronyba,
подај ми тешка тамбура.	Adj nekem nehéz tamburát,
Оф леле, леле, Ленче ле,	Oh lele, lele, Lencse te,
умрев, загинав, за тебе,	meghaltam, elmúltam, érted,
Оф леле, леле, либе ле,	Oh lele, lele, kedves te,
срцево ми го, Лено попари!	drága szívem, Leno megégetsz!
Јас да си, Ленче, посвирам,	Én neked, Lencse, zenélek,
ти да ми, Лено, поиграш.	Te nekem, Leno, táncot ropsz.
Оф леле, леле, Ленче ле,...	Oh lele, lele, Lencse te,...

(ФИРФОВ 1959, II/326.)

A makedón népdalok nagyon ritkán tartalmaznak versmértékes jellemzőket, a **rím** (рима) nagyon ritka és még ritkább a verssorok strófákba rendezése (habár mostanában a népdalok újonnan komponált dalaiban – régi gyűjtemények újabb szerkesztésében is - van ilyen törekvés).

Ugyanakkor kétségtelen tehetség mutatkozik meg a makedón népdalok költőinek művészetében, abban, ahogyan a népdalokat megformálják. Az általános hétköznapi szavakat az anonim költők díszes költői kifejezésekkel alakították, amellyel a népdalt művészi magasságokba emelték. A makedón népdalok vitalitásához és művészi szépségéhez különösen a **stiláris-kifejező** (стилско-изразни) eszközök járultak hozzá.

A makedón népköltészet művészetében jellemzően lényegi elemek még a **festőiség** (сликовитост) és az **érzelmesség** (емоционалност). A költői festőiség és a mély érzelmesség

eléréséért a népdalok szerzői hagyományos stiláris kifejezéseket használtak a dalokban. A népdal szerzői valódi kreatív inspirációval, de ugyanakkor kötött rendszerrel sikeresen alkalmazták a dal költői nyelvének stiláris-kifejező formáit. A költők gyakran használtak **díszítő jelzőket, epitetont** (эпитетон) a művészi megjelenítésére. Az epitetonok a makedón népköltészetben nagyon változatosak. Leggyakrabban melléknevek fordulnak elő benne (*zöld koszorú, gyors ló*), de főnevek (*márvány kő, pióca szemöldök*), névmásokkal, határozószókkal, és még pár karakterisztikus számmal is ki lehet fejezni a díszítő funkciót a népdalokban. Felfedezhetünk olyat is, amikor a jelző apozíciós helyzetben áll: *föld anyácska* (anyaföld helyett).

Az epitetonok a makedón népdalokban lehetnek állandóak (olyanok, amelyek majdnem egy frázissá nőttek össze és közösen alkotnak egy kifejezést, például: *réz kancsó, örült fiatal, díszes násznép, szürke galamb, súlyos buzogány, meztelen dervis*, és kettő jelzővel: *korai fehér bazsalikom, öreg fehér nagyapó, tarka lovas kövérség, barátságos húséges beszélő*.

A népdalok művészi megkomponálásakor, a szövegekben gyakran használtak hasonlatokat. A szerzők a költői képeket gyakran olyan hasonlatokkal fejezték ki, amelyek kapcsolatosak voltak az életükkel és összhangban álltak a környezetükkel, melyekben maguk is majdnem minden nap megtalálhatóak voltak. Kitűnnek a **hasonlat-szimbólumok** (споредбите-симболи), melyekkel visszatükrözték az adott karakterhez való hozzáállásukat. Például a *Fekete pestis megjelenése* című versben a népdal szerzője rámutat a közelgő ellenség veszélyére, aki itt ebben a szóösszetételben a *fekete pestis*, vagy egy másik versben például a *sötét felhő*, stb.

A **metafora** (метафора) használata is rendkívül elterjedt, ez leginkább a lírában, de nem ritka az epikus népdalokban sem. Számtalan példa van a metaforákra a népdalszövegekben, mint például a menyasszonyra: *sudár fenyő, hús forrás, rózsaszál a kertben*; a vőlegényre: *fénylő nap, arany deréköv*; mindkettőjükre pedig: *galamb és gerle, sólyom és fogoly, két nap*, stb.

A **költői túlzást**, azaz a **hiperbolát** (хипербола) is nagyon gyakran használják, különösen az epikus versekben van nagy szerepe a főszereplő eszményítésére. Segítségével monumentálisan megnöveli a hős és ellensége közötti harcot. Ugyanakkor a hiperbolát alkalmazza az anonim szerző a hős ellenségének leírására is, ezzel is kifejezve a szerző alkotói objektivitását. Például, amikor Krale Marko legnagyobb ellenségét és annak hatalmas fizikai erejét ábrázolja, szintén költői túlzást alkalmaz.

A **megszemélyesítés** (персонификација) hozzájárul a verssorok érzelmességének és a plaszticitásának megnöveléséhez, egyaránt megtalálható a lírai és az epikus népköltészetben. Így például a népdal szerzője a megszemélyesítés segítségével élesíti újjá tavasszal, Szent György napja körül a téli erdőt.

Néhány stiláris-kompozíciós törekvés, amelyekkel a népdalok szerzője él hasonlóan széleskörűen megtalálható a makedón népdalokban. Az egyik ilyen stiláris-kifejező és stiláris kompozíciós eszköz és eljárás az **ismétlés** (повторување), melyek több helyen megnyilvánulnak úgy a lírában, mint az epikában. A lírában bizonyos szavak ismétlése hozzájárul a vers érzelmességének és dallamának megerősítéséhez, s ezzel együtt felerősíti a szöveg mondanivalóját. Az **anafora** (анафора) (a verssorok elején ugyanaz a szó ismétlődik, akár több soron keresztül is) az ismétlés egyik formája. Például:

Му дејдиса таа бела книга,

Капта kézbe a fehér levelet,

Му дејдиса на сама вечера.

Капта kézbe magányos vacsorán.

(ЛАКТИНСКИ 1968, 49.)

Vagy:

Ал' се смееш со млада невеста,

Vajh te nevetsz eladó leányon,

Ал' се смееш со машконо дете,
 Ал' се смееш со мојава старост?.,
 (ЛАКТИНСКИ 1968, 49.)

Vajh te nevensz a fiú gyermekén,
 Vajh te nevensz az öregségemen?

Az ismétlés egy specifikus típusa az etimológiailag ugyanabból a szógyökből álló szavak ismétlése pl. „*Sétált, sétálgatott Marko...*”, melyek gyakran **tautológiává** (тавтологија) alakulnak át: „*Hej, te, mező, mezőcske...*”. A **szinonimák** (синонима) összetételével is a kifejezések felerősítéséhez járult hozzá a szerző.

Különösen gyakori az, amikor az előző verssor utolsó szavát ismétlik meg a következő sor elején.

Разбега с' е Влашката земја,
 Влашката земја и Богданска,
 И Богданската, сичката Доброжа,
 Dobrudzsába,

Elinaltak mind vlahok földjére,
 Vlahok földjére és bogdánokéra,
 Bogdánokéra s az apró

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 147.)

Nem különösképpen gyakorta előfordul a **visszatérés** (обраќање) használata az egymást követő verssorokban. Például:

Ќе идам, мајко, ќе идам,
 ќе бидам, мајко, ќе бидам,
 ќе бидам, мајко, комита,
 комита, мајко, војвода.

Elmegyek, anyám, elmegyek,
 leszek én, anyám, leszek én,
 leszek én, anyám, lázadó,
 lázadó, anyám, hadvezér.

(ШАПКАРЕВ 1976, 393.)

Meg kell még említeni néhány fennmaradó fontos stiláris-kifejező eszközt, melyekkel a népdal szerzők éltek, hogy dalaikat gazdag ruhába öltöztessék, úm. a **kontrasztot** (контраст), az **allegóriát** (алегорија) és a **szláv antitézist** (словенска антитеза). Például:

Дали те старост налегна,
 али ти пате омрзна,
 или ти пушка дотегна,
 или ти љубне омиле?

Vajh az öregség hogy tetszik,
 vajh az utat utálok,
 avagy a puskád elfáradt,
 vagy a szerelmed kedvelted?

Од ништо не ми дотегна,
 нити ме старост налегна,
 нити ми пате омрзна,
 нити ми пушка дотегна,
 ниту ми љубне омиле,

- Semmitől sem fáradtam el,
 sőt az öregség sem tetszik,
 az utat sem utálok
 sőt a puskám sem fáradt el,
 a szerelmem is kedveltem.

(КОСТИЌ-МАРКОВИЌ 1996, 229.)

A stiláris-kifejező eszközök nyelvi elemei között elsősorban az **archaizmust** (архаизам) kell megemlíteni, azokat a kifejezéseket, melyeket szinte már nem is használnak a mindennapi nyelvben, de a versekben megmaradtak, mert ritmikusak, metrikusak és színes kifejező

eszközök. Az archaizmusok estében a leggyakrabban infinitív alakok szerepelnek, a személy és a prepozíció elhagyásával, inverzió és nyelvjárás és egyéb morfológiai elemek és alakok.

A makedón népdalok összetettsége elevenségéből, dinamizmusból és közvetlenségéből áll. Ezekhez leginkább a számtalan **párbeszéd** (дијалог) a kevesebb **monológ** (монолог) járul hozzá. Amíg a monológ majdnem kizárólag csak a lírában fordul elő, addig a dialógus főképp a lírai és az epikus népdalok jellemzői. Viszont több makedón népdal lírai monológként jelenik meg a legény vagy a leány vallomásaként. Egy példa a dialógusra:

„Мори Драгано, моја робињо!	„Ej Draganám, én kicsi szolgálóm!
Што ште та питам право да кажиш,-	Kérdezek valamit, mondd meg az igazat,-
Имаш ли братец, имаш ли сестра,	Van-e fivéred, van-e nővéred?”
А Драгана му со глас продума:	S Dragana így válaszolt neki:
Имам си башта, имам си мајка?“	Van-e apám, és van-e anyám?”
Имам си братец, имам си сестра.“	Igen, van fivérem, s van nővérem.”
„К’де е брат ти, и тој ли е поробен?“	„Hol van bátyád, ő is raboskodik?”
Драгана му жаљно отговарја:	Dragana szomorúan így felelt:
„Кога додоха в Влашката земја,	„Mikor a törökök vlah földre
έρкезtek,	
Турци избиха млади Б’лгари;	Elhurcolták a bolgár ifjakat,
И брат ми беше во таја воинска;	Bátyám ott volt abban a csatában,
А сега тридесет години,	Most úgy harminc esztendősen lehet,
Ка с’м аз братец, не видела.“ –	Azóta nem láttam testvéretem.”-
„Мори Драгано, моја робињо!	„Ej Draganám, én kicsi szolgálóm!
Ако то видиш, поизнаваш ли го?„ -	Ha meglátod, megismered-e őt?”-
Ја да го видам, си го познавам	„Amikor meglátom, megismerem őt
По клета галва, по једри грди.“	Szegény fejről, széles mellkasáról.”

(МИЛАДИНОВ, Д. – МИЛАДИНОВ, К. 1861, 148-149.)

S egy példa a monológra:

Да знае моме, да знае,	Tudd meg azt te leány, tudd meg,
да знае да се не жени.	tudd meg azt sose menj férjhez.
Дури сум била при мама,	Amikor anyámnál laktam,
дури ме мама чешлаше,	akkor anyám fésülgetett,
руса ми коса растеше,	szőke hajam növesztette,
дури ме тате ранеше,	mikor apám biz megsértett,
тенка ми става растеше,	vékonyágom megszüntette,
дури ме бате гледаше,	mikor bátyám biz rám nézett
бело ми лице ц’втеше,	a fehér orcám elpirult

откако сум се мажела,
 бело ми лице повехна,
 руса ми коса окапа,
 тенка ми става строшија.

amióta férjnél vagyok,
 fehér orcám sápatag lett,
 szőke hajam mind kihullott,
 vékonyságom nem változott.

(ФИРФОВ 1959, II/267.)

A lírai dalok kompozíciója rugalmas, változatos és szabad, ezzel szemben az epikus dalok bizonyos kötöttséget és sematizmust tartalmaznak. Az epikus dalnak tipikus kezdési formája van, mellyel a költő igyekszik a hallgatóság figyelmét felkelteni. Majd a versekből derül ki történet tartalma és helye. Az epikus mű, azaz a dalszöveg fő része a népi hős és ellensége összecsapása. A végkifejletben a harcokban véghezvitt tetteinek ismertetésével élteti a szerző a hőst. Az epikus dalok kompozíciója egyes elemek és motívumok gyakori ismétléséből áll, melyet **késleltetésnek**, vagy **retardációnak** (ретардација) nevezünk, melyekkel az epikus történet folytatódik, vagy melyekkel a hangsúlyt az egyes csúcspontokra helyezi. Az ismétlés egyik sajátos formája a **refrén** (рефрен/припев), mely nagyon gyakran fordul elő a lírikus népdalok kompozícióiban.

A makedón népköltészet tökéletes művészeti egységet mutat a szereplők, a nyelv és a kompozícióját tekintve. A bőséges repertoárban az anonim szerzők nyomatékos és lenyűgöző stilisztikai kifejező eszközökkel meggyőzően bizonyítják a makedón népköltészet művészi gazdagságát. Konsztantin Miladinov írja a *Zbornik* című népdalgyűjteményük bevezetőjében: „*A nép mindig a legkiválóbb énekes*” (МИЛАДИНОВ, К. 1861, VII.)

A fentebb ismertetett jellemzők alapján a makedón népköltészet klasszifikációja a következőképpen alakult a legjelesebb folklorisztikai gyűjtők és kutatók, Konsztantin Miladinov, Sztefán Verkovic¹, Kuzman Sapkarev, Riszto Prodanov², dr. Kiril Penusliszki³ besorolásai alapján.

Lírikus dalok:

1. Rituális énekek
2. Mitológiai énekek
3. Vallásos-legenda énekek
4. Munkadalok
5. Szerelmes énekek
6. Családi énekek
7. Gyermekdalok
8. Humoros énekek

Lírikus-epikus énekek:

1. Balladák
2. Románcok

Epikus énekek:

¹ Tipikus délszláv körtánc (oro) vezető.

² зелен венец, брза коња

³ мермер камен, веѓи пијавици

1. Nem történelmi énekek
2. Történelmi énekek
3. Hősénekek
4. Betyár énekek
5. Lázadó énekek
6. Partizán énekek

Bibliográfia

- ЛАКТИНСКИ, Благоја. (szerk.) 1968. Песни за Крале Марко (Peszni za Krale Marko) Szkopje.
- КИТЕВСКИ, Марко. 2007. Македонски Народни Умотворби 1. Митолошки и обредни песни. (Makedonszki Narodni Umotvorbi 1. Mitoloski i obredni peszni) Szkopje.
- КИТЕВСКИ, Марко. 2007. Македонски Народни Умотворби 2. Трудови, семејни и хумористични песни. (Makedonszki Narodni Umotvorbi 2. Trudovi, szemejní i humoristicsni peszni) Szkopje.
- КОСТИЌ-МАРКОВИЌ, Бранка. 1996. Македонскиот музички фолклор. (Makedonszkiot muzicski folklor).(válogatta: д-р Саздов, Томе). Szkopje.
- МИЛАДИНОВ, Димитрија – МИЛАДИНОВ, Константин. 1861. Зборник на народни песни. (Zbornik na narodni peszni) Zágráb.
- Д-р. САЗДОВ, Томе. 1997. Усна народна книжевност (Uszna narodna knizsevnoszt) Nova Makedonija. Szkopje.
- ФИРФОВ, Живко. (szerk.) 1959. Песни. (Dalok) Szkopje. II.
- ШАПКАРЕВ, Кузман Анастасов. 1976. Избрани дела, песни. (Izbrani dela, peszni) (válogatta: д-р Саздов, Томе). Szkopje.
- Fekete Pestis című vers: <https://mk.wikisource.org/>